

EPOCHS AND FRACTURES. BRIEF SKETCHES

Krasimir Asenov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Human history is rarely a smooth, linear process. It unfolds as a series of ups and downs, as successive epochs separated by catastrophes – political, economic, environmental, cultural. It is these faults that give the historical narrative its dynamism.

Keywords: human history, epoch, society.

ЕПОХИ И РАЗЛОМИ. КРАТКИ ЕСКИЗИ

Красимир Асенов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Човешката история рядко е плавен и линеен процес. Тя се разгръща като поредица от възходи и падения, като последователни епохи, разделени от катастрофи – политически, икономически, екологични, културни. Именно тези **разломи** придават на историческия разказ неговата динамика. „Историята е учителка на живота“, пише Цицерон (*Historia magistra vitae est*), но тя е и хроника на кризи, сринове и преосмисляне (Cicero, 45 BCE/2009, p. 32). От Месопотамия до постмодерността виждаме повтарящ се ритъм – възход, срыв и след това пренареждане на обществата.

Векове наред изследователи, философи и историци на културата са виждали в хода на цивилизациите една непрекъсната нишка на развитие – еволюция от примитивното към сложното, от хаоса към реда, от дивото към култивираното. Но при по-внимателен поглед тази нишка се оказва накъсана, разсичана от внезапни разломи, катастрофи и колапси, които връщат обществата назад или ги пренареждат в съвсем нови форми. Цивилизацията не е еднопосочна стрела на прогреса, а поредица от възходи и падения, в които крехката устойчивост на социалния ред се оказва зависима от климата, земята, боговете, войните и случайността. Още в древността мислители като Хезиод са говорили за „епохи на хората“ – златна, сребърна, бронзова, героическа и желязна (Hesiod, *Works and Days*, 11–201), в които всяка следваща епоха бележи упадък и морална ерозия. Веднъж родена, цивилизацията носи в себе си и семето на собственото си разрушение.

Едно от първите доказателства за колективна уязвимост е колапсът на Акадската империя около 2200 г. пр. Хр. Тя е създадена от Саргон Акадски – първият истински „император“ и се срива след век на величие. Причините са комплексни: нашествията на гутите от Загрос, политическа нестабилност, но и дългосрочна климатична катастрофа, т.нар. „4.2-килогодишно събитие“¹. Археологическите разкопки в Тел Лейлан показват внезапен стерилен слой, свидетелство за дълга суша, унищожила земеделието в северна Месопотамия (Weiss et al., 1993, p. 100). За жителите на Акад сушата не е била абстрактна статистика, а божествено наказание – шумерските клинописни текстове разказват за гняв на боговете, за опустошение и глад. Така едно от най-великите държавни образувания на

¹ Терминът „4.2-килогодишно събитие“ се отнася до значително климатично събитие, настъпило преди около 4200 години (около 2200 г. пр.н.е.), което се свързва с внезапна и широко разпространена суша, довела до значителни социално-икономически и екологични последици в различни части на света. Това събитие е добре документирано в археологията и палеоклиматологията и се счита за един от ключовите моменти в прехода от средния към късния холоцен.

третото хилядолетие пр. Хр. рухва, оставяйки след себе си памет за империя, която „никой вече не може да държи в ръка“ (Cooper, 2019, p. 77).

Подобен срив се наблюдава и в Египет около 2180 г. пр. Хр., когато Старото царство – епохата на пирамидите, символ на абсолютната власт на фараона – навлиза в дълбока криза. Намалените разливи на Нил, документиран в Ниломерите, довеждат до недостиг на реколта и глад (Bell, 1971, p. 5). В съчетание с вътрешни борби между номарсите и ерозия на централизирания авторитет на фараона, Египет навлиза в т.нар. Първи преходен период – време на политическа фрагментация, социално напрежение и бедствия. Египетската литература от това време е пропита от песимизъм. „Пророчеството на Ипувер“ описва свят, обърнат с главата надолу: „Богатите гладуват, бедните пируват, земята е обърната като грънчарско колело“ (Lichtheim, 1973, p. 151). Това е ранна форма на „социална памет за колапс“, където космосът на Маат – божественият ред – се заменя от хаос.

Не по-малко интригуваща е съдбата на Харапската цивилизация в долината на Инд. В периода 2600–1900 г. пр. Хр. тя е високоурбанизирана култура, с градове като Мохенджо-Даро и Харапа, снабдени с канализация, планирани улици и сложна търговия. И все пак към средата на второто хилядолетие градовете запустяват, икономическите връзки се прекъсват, а културата се разпада в по-малки аграрни общности (Possehl, 2002, p. 237). Археологическите и палеоклиматичните изследвания свидетелстват за промени в речните корита и продължителна суша, която отслабва градската икономика. Това е „тих колапс“, по-малко драматичен от военни нашествия, но не по-малко фатален. В индийската митологична памет този преход може да е оставил отзвук в идеята за югите – цикли на възход и падение, в които светът се движи не линейно, а кръгово (Doniger, 2009, p. 93).

Всички тези примери – Акад, Египет, Инд – очертават една закономерност: ранните цивилизации са изключително уязвими към климатични промени, социални напрежения и външни удари. Това подготвя сцената за най-големия колапс на древния свят – срива на къснобронзовата епоха около 1200 г. пр. Хр. Именно тогава множество велики общества – Микена, Хетската империя, центрове в Леванта, Кипър и дори части от Египет – се срутват едновременно. Археологическият запис е впечатляващ: пламнали дворци в Микена, разрушени градове в Анатолия, изчезване на писмеността Линеар Б. „Морските народи“, загадъчна коалиция от нашественици, са само част от обяснението (Drews, 1993, p. 58). Все по-убедителни изглеждат комплексни модели, които комбинират суши, земетресения, социална криза, бунтове и срив на търговските мрежи (Cline, 2014, p. 176). За древния свят това е първият „глобален колапс“ – не локална катастрофа, а системна криза на цяла екосистема от цивилизации.

В митологичен план този срив намира отзвук в разкази за катастрофи и преходи. Гръцките митове за Троянската война – война, в която героите са унищожени, а градовете изпепелени – може да са литературен спомен за същите събития (West, 2007, p. 421). Библейските книги на Съдии и Самуил също рисуват картина на време на хаос, когато племената се борят за оцеляване и липсва централен ред. Историята и митологията тук се сливат, показвайки как културната памет за катастрофи се превръща в основа на колективната идентичност.

След срива на къснобронзовия свят започва една от най-дългите и мрачни паузи в развитието на Източното Средиземноморие – период, който по-късните историци ще нарекат „тъмни векове“ на Гърция. Това название не е случайно: между 1100 и 800 г. пр. Хр. писмеността изчезва, търговските връзки са разрушени, градовете западат, а културното производство достига до минимум. И все пак от този хаос постепенно се раждат нови форми на социален и политически живот. Полисът – градът-държава – е отговорът на обществата към разрухата. Ако бронзовата епоха е епоха на дворци, монарси и централизирани системи,

желязната епоха е време на малки автономни общности, които ще се превърнат в люлка на демокрацията, философията и класическата култура. Тук можем да видим как разломите не само унищожават, но и създават нови светове. Както Хераклит отбелязва, „войната е баща на всичко“ (Heraclitus, Fragment 53).

Античността е изтъкана от такива колебания между възход и упадък. Римската република се превръща в империя, но самата империя, след векове на доминация, също преживява своя колапс. През III–V в. сл. Хр. Рим е поразен от вътрешна нестабилност, нашествия, епидемии и икономическа ерозия. Историкът Едуард Гибън вижда в „упадъка и падението на Римската империя“ резултат от „разпадането на гражданската добродетел“ (Gibbon, 1776/1994, vol. 1, p. 71). Съвременните изследвания добавят по-материални обяснения: епидемията на Киприан (249–262 г.) и по-късната Юстинианова чума (541–542 г.) изтриват милиони животи (Harper, 2017, p. 142). Климата също играе роля – т.нар. „късноримско климатично оптимум“ е последван от охлаждане, което отслабва земеделието и армията (McCorrnick et al., 2012, p. 1755). Римската държава е погълната от вълни „варварски“ племена, но истинската причина за упадък се оказва системната изтощеност на една свръхразширена и вече неустойчива система.

В християнската перспектива този колапс се възприема като прелюдия към нов свят. Св. Августин в „De civitate Dei“ интерпретира падането на Рим не като край на всичко, а като свидетелство за тленността на земното царство и за вечността на Божието. „Двете градове“, небесният и земният, съществуват паралелно, и когато земният се руши, небесният остава (Augustine, 426/2003, p. 45). Така религиозната мисъл превръща катастрофата в ново начало – нещо, което ще се повтори многократно в историята: кризата като апокалипсис и като раждане.

Средновековието също е белязано от разломи. Разпадът на Каролингската империя през IX век отново показва крехкостта на политическите структури. Голямата чума от XIV век унищожава около една трета от населението на Европа, но същевременно ускорява социални трансформации – намаляването на работната сила води до по-високи заплати, краят на крепостничеството е ускорен, а религиозните и философските търсения приемат нови форми (Benedictow, 2004, p. 380). Съществува и по-дълбок културен пласт: колективното съзнание започва да мисли за времето не само като цикъл на възход и падение, но и като прогрес към нещо по-добро. Чумата ражда есхатологични страхове, но и зачатъци на модерната наука за обществото и човека.

Ренесансът и Просвещението представляват също своеобразни „разломи“ – но този път не толкова разрушителни, колкото освобождаващи. Разкъсването на средновековния мироглед, поставянето на човека в центъра, изобретяването на печатната книга, географските открития и протестантската реформация разчупват старите структури. За мнозина това е момент на прогрес и светлина. Но и тук историята е по-сложна. Колониалната експанзия на Европа, която започва с Колумб и Васко да Гама, е не само възход за европейските общества, но и катастрофа за други цивилизации: разрушаването на империите на ацтеките и инките и демографския колапс в Америка вследствие на епидемии и насилие (Mann, 2005, p. 75). Това е глобален разлом, в който световната история започва да придобива наистина планетарен мащаб.

Този глобален разлом, започнал с колониалната експанзия, не само променя мащабите на световната история, но и поставя основите на дълбоки неравенства, които продължават да оформят съвременния свят. Докато европейските общества се издигат чрез натрупване на богатство и знания, последствията от тези процеси за глобалния Юг пораждаат нови форми на несправедливост, които се вкореняват в структурата на световната икономика и власт.

Глобалната несправедливост, проявяваща се чрез дълбокия разлом между Север и Юг, е не просто икономическа или географска категория, а системно вкоренена структура на власт, ресурсно извличане и екологична експлоатация. Този разлом, формиран през епохата на колониализма и поддържан чрез неолибералната глобализация, продължава да определя достъпа до природни ресурси, технологии, здравеопазване и качеството на живот в различните части на света. Въпреки че страни от Юга притежават значителни природни богатства от нефт и редки метали до плодородни земи и биологично разнообразие, те често остават изоставани в икономическо и социално отношение. Този парадокс е известен като „проклятие на ресурсите“, описано от Auty (1993) и Sachs & Warner (2001), според което зависимостта от суровини води до политическа нестабилност, корупция и липса на диверсификация, докато добавената стойност се прехвърля към индустриализираните страни от Севера чрез преработка, технологии и глобални вериги на стойност. В резултат Югът става източник на суровини и „екологична дългова криза“, докато Северът се възползва от високи стандарти на живот, базирани на модел на консумация, който е устойчив само чрез външно прехвърляне на екологичните и социални разходи (Martinez-Alier, 2002).

Тези системни неравенства, вкоренени в колониалното минало, не остават само в сферата на икономиката и екологията, а поражда и социални сътресения, които прекрояват обществените структури. Модерната епоха, с нейните революционни импулси, до голяма степен е отговор на тези напрежения, като преобразява старите режими в опит да се справят с несправедливостите и да предложат нови визии за обществен ред.

Модерната епоха ражда нови версии на колапса – не толкова природни или военни, колкото социално-икономически. Френската революция от 1789 г. може да се прочете като разлом, в който старият режим – основан на феодални привилегии и абсолютна монархия – е унищожен от буржоазния и народен порив за свобода, равенство и братство (Doyle, 2001, p. 112). Тук виждаме как социалният колапс се свързва с идеята за ново начало, за прогрес, за утопия. Подобни разломи ще се повторят с революциите от 1848 г., с руската революция от 1917 г., с краха на колониалните империи през XX век. Историята на модерността е история на революциите, всяка от които е разрушение и сътворение едновременно.

Философите на XIX и XX век също усещат тази динамика. Хегел вижда в историята диалектичен процес, в който всяка теза поражда антитеза, и от тях се ражда нова синтеза – прогрес през конфликти и разломи (Hegel, 1807/1977, p. 23). Маркс, в по-материалистична перспектива, вижда в класовата борба двигател на историческите кризи: „Историята на всички досегашни общества е история на класови борби“ (Marx & Engels, 1848/1998, p. 37). Тук катастрофата не е случайност, а закономерен резултат от вътрешни противоречия.

XX век ще потвърди тази теза. Двете световни войни са колапси с безпрецедентен мащаб. Първата световна война срива четири империи – Австро-Унгарската, Руската, Османската и Германската – и отваря нова ера на национални държави, революции и нестабилност (Clark, 2012, p. 561). Втората световна война е още по-унищожителна – десетки милиони жертви, Холокост, атомни бомбардировки. И все пак от този апокалипсис се раждат нови институции: ООН, международното право за човешки права, глобализацията. Както и преди, разломът е разрушителен и съзидателен едновременно.

В религиозната и митологична перспектива XX век е възприеман от мнозина като апокалиптичен. Ядрената ера поставя човечеството пред възможността за самоунищожение – не божествен гняв, а човешка технология може да доведе края. Това е нов вид страх, който няма аналог в предишните епохи. Митовите за потоп, за огън, за разрушение се превръщат в реална политическа и военна заплаха. А това от своя страна ще определи и начина, по който мислим за историята: като поредица от екзистенциални кризи, в които човечеството постоянно играе със собствената си съдба.

След 1945 г. светът навлиза в нова фаза на трансформации. Студената война структурира глобалната система като двуполусен ред – САЩ срещу СССР, капитализъм срещу социализъм. Тази епоха е белязана от постоянен страх от катастрофа: ядрената надпревара създава реална перспектива за апокалипсис. Кубинската ракетна криза през 1962 г. е може би най-близкият момент, когато човечеството действително е било на ръба на унищожението (Allison, 2013, p. 214). И все пак балансът на страха – „mutually assured destruction“ – се оказва парадоксално стабилизиращ фактор.

Но под повърхността на геополитическата конкуренция текат по-дълбоки социални и културни разломи. Деколонизацията преобразява света: от Азия до Африка, десетки нови държави възникват върху руините на колониалните империи. Това е поредната глобална революция, която едновременно създава надежда за нови начала и поражда конфликти и нестабилност (Young, 2001, p. 92).

1970-те бележат повратна точка. След десетилетия на кейнсиански модел, основан на държавна намеса и социална държава, настъпва икономическа стагфлация, нефтени шокове и загуба на доверие в „златния век“ на капитализма (Hobsbawm, 1994, p. 401). Отговорът идва под формата на неолиберализъм – идеология и практика, която проповядва приватизация, дерегулация, свободни пазари и ограничаване на ролята на държавата. Роналд Рейгън и Маргарет Тачър стават символи на този обрат, но неолиберализмът бързо се разпространява глобално, включително в постсоциалистическите общества след 1989 г.

Франсис Фукуяма (1992) провъзгласява „края на историята“ – тържеството на либералната демокрация и пазара след колапса на СССР. Това е момент на еуфория: изглежда, че вече няма алтернатива, че единствената възможна траектория е към глобализиран либерален свят. Но в ретроспекция виждаме колко наивна е била тази прогноза. Карл Полани още през 1944 г. предупреждава, че опитът за „вграждане“ на обществото в пазара води до социална дезинтеграция и контрареакции (Polanyi, 1944/2001, p. 136). И наистина, глобализацията на 1990-те и 2000-те ражда едновременно невиждано богатство и дълбоки неравенства.

Неолиберализмът обещава свобода, но често произвежда несигурност. Прекариятът – класата на временните, несигурни работници – се превръща в символ на новия капитализъм (Standing, 2011, p. 12). Финансовите дерегулации довеждат до криза, кулминирала в колапса на 2008 г., когато глобалната банкова система почти се срива. Това е момент на исторически разлом, сравним по значение с 1929 г. Светът осъзнава, че неолибералният ред не е устойчив, че самите му основи пораждат нестабилност.

Идеологическият срив също става очевиден. Дори Международният валутен фонд – институция, която дълго защитаваше неолибералните политики – започва да признава, че прекомерната либерализация и икономическите неравенства подкопават социалната тъкан (Ostry, Loungani, & Furceri, 2016, p. 38). В същото време, политическият пейзаж се променя: популизъм, национализъм, възраждане на авторитарни режими. Това са симптомите на едно изтощено състояние – на глобален ред, който вече не може да изпълнява обещанията си.

Кризите на XXI век потвърждават тази тенденция. Пандемията от COVID-19 разкри колко уязвими са глобалните вериги за доставки и здравните системи, отслабени от десетилетия на икономии и приватизация (Tooze, 2021, p. 54). Екологичната катастрофа – климатичните промени, загубата на биоразнообразие, деградацията на екосистемите – се очертава като най-големия разлом на нашата епоха. В този смисъл неолиберализмът може да бъде разглеждан не просто като икономическа доктрина, а като културна и онтологична криза на модерността: човекът, който се мисли извън природата, срещу границите на планетата (Latour, 2017, p. 93).

Така днес ставаме свидетели на края на неолибералната хегемония. Неолиберализмът може да продължи да съществува като практика, но вече не функционира като обещание. Той няма магията на бъдещето, която имат великите идеологии – либерализмът на XIX век, социализмът на XX век. Краят на неолиберализма не е еднократен катаклизъм, а постепенен процес на ерозия. Сякаш сме в онези моменти от историята, когато старият свят се разпада, но новият още не е роден – „в междинното време се появяват чудовища“, както казва Грамши (1971, р. 276).

Философски това поражда дълбоки въпроси. Живеем ли в нова епоха на разломи, сравнима с къснобронзовия колапс или с падането на Рим? Историята не се повтаря механично, но аналогията е внушителна. Тогава също имаме прекомерна сложност, глобални връзки, уязвимост към външни шокове. Тогава колапсът е довел до нови форми на живот. Дали и днес не стоим пред подобен хоризонт – раждането на постнеолиберален ред, на нови политически и икономически форми, които тепърва се очертават?

Митовете ни учат, че всеки край е и начало. Потопът в Библията унищожава света, но спасява Ноевия ковчег като семе за ново начало (Genesis 6–9). Прометей носи огъня на хората, но за това плаща със страдание – жертва и творение са неразделни. По същия начин, нашата епоха на разломи е време на криза и страдание, но и на потенциал за ново раждане.

Ето защо настоящата монография – „Епохи и разломи“ – има за цел да разгледа именно тези моменти на преход, когато светът е разкъсан между старо и ново, между разрушение и съзидание. От къснобронзовия колапс до края на неолиберализма, от митологичните апокалипсиси до модерните финансови и екологични катастрофи, нашето пътешествие ще търси смисъл в хаоса. Не като утеха, а като аналитична рамка: да разберем как човечеството оцелява, какво губи и какво печели в моментите, когато историята се пречупва.

Историята е низ от епохи и разломи. И ако има някаква магия в нея, тя е в способността ни да превръщаме катастрофите в нови начала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Allison, G. (2013). *Essence of decision: Explaining the Cuban missile crisis* (2nd ed.). Longman.
2. Augustine. (2003). *The city of God* (H. Bettenson, Trans.). Penguin Classics. (Original work published 426)
3. Auty, R. M. (1993). *Sustaining development in mineral economies: The resource curse thesis*. Routledge.
4. Bell, L. (1971). *Ancient Egypt: The unbroken past*. Harper & Row.
5. Benedictow, O. J. (2004). *The Black Death 1346–1353: The complete history*. Boydell & Brewer.
6. Cicero. (2009). *On the Orator, Book 2: De Oratore*. Harvard University Press.
7. Clark, C. (2012). *The sleepwalkers: How Europe went to war in 1914*. Harper.
8. Cline, E. H. (2014). *1177 B.C.: The year civilization collapsed*. Princeton University Press.
9. Cooper, J. S. (2019). *Ancient Mesopotamia: Civilization and collapse*. Routledge.
10. Doniger, W. (2009). *The Hindus: An alternative history*. Penguin.
11. Doyle, W. (2001). *The Oxford history of the French Revolution*. Oxford University Press.

12. Drews, R. (1993). *The end of the Bronze Age: Changes in warfare and the catastrophe ca. 1200 B.C.* Princeton University Press.
13. Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man.* Free Press.
14. Gibbon, E. (1994). *The history of the decline and fall of the Roman Empire* (D. Womersley, Ed.; Vol. 1). Penguin Classics. (Original work published 1776)
15. Harper, K. (2017). *The fate of Rome: Climate, disease, and the end of an empire.* Princeton University Press.
16. Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of spirit* (A. V. Miller, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1807)
17. Heraclitus. (n.d.). *Fragments* (H. D. S. Anglicized). In T. M. Robinson (Ed.), *The Presocratic philosophers* (pp. 53). Hackett.
18. Hesiod. (n.d.). *Works and Days* (M. L. West, Trans.). Oxford University Press. (Original work published ca. 700 BCE)
19. Hobsbawm, E. (1994). *Age of extremes: The short twentieth century, 1914–1991.* Michael Joseph.
20. Latour, B. (2017). *Facing Gaia: Eight lectures on the new climatic regime.* Polity.
21. Lichtheim, M. (1973). *Ancient Egyptian literature: Volume I: The Old and Middle Kingdoms.* University of California Press.
22. Mann, C. C. (2005). *1491: New revelations of the Americas before Columbus.* Knopf.
23. Martinez-Alier, J. (2002). *The environmentalism of the poor: A study of ecological conflicts and valuation.* Edward Elgar
24. Marx, K., & Engels, F. (1998). *The Communist Manifesto* (S. Moore, Trans.). Penguin Classics. (Original work published 1848)
25. McCormick, M., et al. (2012). Climate change during and after the Roman Empire: Reconstructing the past from multiple proxies. *Science*, 338(6107), 1411–1416.
26. Ostry, J. D., Loungani, P., & Furceri, D. (2016). *Neoliberalism: Oversold?* Finance & Development, 53(2), 38–41.
27. Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The political and economic origins of our time.* Beacon Press. (Original work published 1944)
28. Possehl, G. L. (2002). *The Indus civilization: A contemporary perspective.* AltaMira Press.
29. Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class.* Bloomsbury Academic.
30. Tooze, A. (2021). *Shutdown: How COVID shook the world's economy.* Viking.
31. Weiss, H., et al. (1993). The genesis and collapse of third millennium North Mesopotamian civilization. *Science*, 261(5124), 995–1004.
32. West, M. L. (2007). *The East Face of Helicon: West Greek epic tradition.* Oxford University Press.
33. Young, C. (2001). *The African colonial state in comparative perspective.* Yale University Press.

